

Social barnavård och tvång

Stefan Wiklund
Professor i socialt arbete

Tvång som traditionellt instrument i social barnavård

- Enligt Socialtjänstlagen är frivillighet en huvudprincip och viktiga utgångspunkter är barns och föräldrars självbestämmande och integritet
- Tvång har dock en självklar plats i alla barnavårdssystem och finns i vissa situationer en moralisk skyldighet för samhället att ingripa till barns skydd
- LVU reglerar att socialtjänsten har rätt att i vissa situationer ingripa med tvång:
 - Förvaltningsdomstol kan efter socialtjänstens ansökan besluta om tvångsomhändertagande enligt antingen 2 § LVU (missförhållanden i hemmet) eller 3 § LVU (den unges eget beteende)
 - Vidare anges i 22 § LVU att öppna insatser kan ges utan samtycke (så kallat mellantvång), något som inte kräver beslut i förvaltningsdomstol

Tvång som traditionellt instrument i social barnavård

- I praktiskt arbete är frågor om frivillighet och tvång ständigt närvarande, även de gånger tvångslagstiftning inte används
- Klienter söker sig som regel inte frivilligt till socialtjänsten och det är inte självklart att de önskar insatserna som erbjuds.
- Vidare finns i det frivilliga arbetet finns inslag av implicit tvång, s k soft coercion. Det går ut på att om klienter inte accepterar insatser ges socialtjänsten starkare skäl att ansöka om tvångsvård
- Den traditionella strategin bland socialarbetare är att upprätta en allians för att på förnufts- och känslomässiga grunder motivera klienter till insatser

Det pågår ett paradigmskifte inom social barnavård

- Synen på tvång inom den sociala barnavården har skiftat genom historien, men för närvarande syns en politisk vilja att öka de tvingande inslagen i systemet
- Debatten starkt präglad av den dramatiska utvecklingen av gängrelaterad ungdomskriminalitet under det senaste decenniet
- Utvecklingen innebär att principer om frivillighet ska ges lägre vikt och socialtjänsten bli mer auktoritär
- Straffrätt som princip vinner betydande mark i förhållande till socialrätt
- Vilka är målgruppen?

Några exempel på vad som händer

- En statlig ordning med brottsförebyggande åtgärder för barn och unga (SOU 2024:30). MUK, handlingplan även om samtycke saknas
- Skärpta regler om ungdomsövervakning och straffreduktion för unga (SOU 2024:39)
- SOU 2025:11. Straffbarhetsåldern
- En lag om insatser inom socialtjänsten till vårdnadshavare, barn och unga när samtycke saknas (Ds 2024:30).

En lag om insatser inom socialtjänsten till vårdnadshavare, barn och unga när samtycke saknas (Ds 2024:30).

- LIV: Grundar sig i antagandet att nästan hälften av barn som utreds av socialtjänsten inte får insatser för att samtycke saknas.
- Barnets färd: det handlar om 12 procent av barnen som inte får insatser
- LIV: Genom att ingripa tidigt kommer LVU att förebyggas. Forskning: allians och ömsesidig problemdefinition är centralt för att åstadkomma förändringar.
- Nya socialtjänstlagen: arbeta förebyggande, förtroendeskapande och evidensbaserat.
- LIV: Snarare alienerande och på tvärs med rådande evidensläge.

Vad ligger bakom paradigmskiftet?

- Kunskap från forskning?
 - Knappast
- Lärdomar från det professionella fältet?
 - Det tror jag inte
- Politisk retorik/populism?
 - Avgörande orsak till skiftet

Varför uppstår strategier som inte är grundade i kunskap?

- Det saknas alltså både vetenskaplig kunskap och beprövad erfarenhet som motiverar att öka inslagen av tvång och repression i socialt arbete.
- Samtidigt kan politiker gå till val på frågan
- Bättre att fatta dåliga beslut att inte vara handlingskraftig?

Förtroendeargumentet

- Det finns exempel på att föräldrar och barn redan i dagsläget undviker socialtjänstkontakter utifrån en rädsla att de kan komma att bli föremål för tvångsinsatser – t ex ensamstående mödrar och desinformationskampanjen
- En ökning av tvångsinslag kan ha ytterligare menlig inverkan på socialtjänstens allmänna förutsättningar att nå klienter och etablera en allians med barn och familjer
- En risk är att socialtjänsten ses som en mindre rimlig partner att associeras med, vilket i sin tur försvårar möjligheten att arbeta förebyggande
- Sådana potentiellt negativa systemeffekter är viktiga att beakta, med tanke på att familjer i kontakt med socialtjänsten ofta är socialt utsatta och har stödbehov inom en rad livsområden

Effektivitetsargumentet

- Tvångsomhändertaganden kan leda till att problematiska beteenden (t ex kriminalitet) tillfälligt upphör och kan i enskilda fall bidra till att bryta destruktiva mönster på sikt
- Det saknas dock evidens för att tillgängliga barnavårdsinsatser (t ex HVB-vård, SiS) förmår rehabilitera ungdomar med kriminellt beteende
- Det faktum att sådana insatser förmedlas med tvång innebär inte på något sätt att man kan anta att effekten förstärks
- För behandlande insatser finns snarare starkt stöd för att frivillighet och individens motivation är avgörande för effektiva behandlingsutfall

Försiktighetsprincipen

- En variant av effektivitetsargumentet. Försiktighetsprincipen innebär att man bör avhålla sig från att intervenera när evidensunderlaget är bristfälligt eller kan innebära risker
- I viss fall är det moraliskt riktigt agera oavsett utfall (t ex barn som föremål för allvarliga övergrepp), men mer komplicerat för ungdomar
- I Sverige finns traditionellt en princip om att inte använda mer ingripande insatser än nödvändigt:
 - Restriktivitet (att staten inte gör omotiverade ingrepp i barns och familjs liv)
 - Proportionalitet (att användning av tvång är i paritet med de risker som föreligger för barnet)
 - Rättssäkerhet (att det är tydligt för barn och familjer vid vilka situationer tvång aktualiseras)
- En sådan försiktighetsprincipen utmanas vid en minskad restriktivitet att tillämpa tvång